

SHARQ UYG'ONISH DAVRI PEDAGOGIK TAFAKKUR RIVOJIDA SHAXS MANAVIY TARBIYASINING PEDAGOGIK ASOSLARI

Baxromjonova Gulchiroy Bakirjon qizi

Andijon davlat pedagogika instituti talabasi

bahromjonovagulchiroy2@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19969555>

Annotatsiya: Sharq uyg'onish davri insoniyat tarixida ilm-fan, madaniyat va manaviyatning yuksak taraqqiy etgan davri sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. Aynan shu davrda shaxsning ma'naviy tarbiyasi masalasi pedagogik tafakkurning markaziy o'rinlaridan birini egallagan bo'lib, buyuk mutafakkirlar asarlarida chuqur tahlil etilgan. Ushbu maqola Sharq uyg'onish davri allomasi Ibn Sinoning shaxs pedagogik qarashlaridagi shaxs ma'naviyatini shakllantirishga qaratilgan yondashuvlarini o'rganildi. Tadqiqot natijalari o'sha davr pedagogik merosining zamonaviy ta'lim tizimi uchun ham qimmatli ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatdi.

Kalit so'zlar: Sharq uyg'onishi, ma'naviy tarbiya, pedagogik tafakkur, shaxs kamoloti, allomalar merosi, ta'lim falsafasi, axloqiy qadriyatlar

“Sharq Uyg'onish davri (IX-XII asrlar) insoniyat tarixida ilm-fan, madaniyat va ma'rifatning mislsiz yuksalish davri sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. Bu davr nafaqat aniq va tabiiy fanlar rivojiga, balki inson kamolotining asosiy omili bo'lgan pedagogik tafakkurning shakllanishiga ham ulkan ta'sir ko'rsatgan. Ayniqsa, shaxsning ma'naviy tarbiyasi, uning axloqiy qadriyatlar va ijtimoiy me'yorlar asosida kamol topishi masalasi mutafakkirlar diqqat markazida bo'lgan. Ushbu davrning pedagogik g'oyalari, xususan, ta'lim-tarbiya jarayonida ma'naviy-axloqiy tamoyillarning ustuvorligi bugungi kunda ham o'z dolzarbligini yo'qotmagan” [1]. Har bir davrni o'ziga xos g'oyalari hamda tarbiyalash metodlari bo'lgan. Axloqiy tamoyillardan hozirgi davrda ham keng foydalanilmoqda.

Shaxsning ma'naviy tarbiyasi Sharq Uyg'onish davri pedagogikasining markaziy o'zagi bo'lib, u insonni nafaqat bilimli, balki yuksak axloqli, adolatli va jamiyatga foydali shaxs sifatida voyaga yetkazishni maqsad qilgan. Bu davr mutafakkirlari, jumladan, “Abu Ali Ibn Sino kabi allomalar o'z asarlarida ta'lim tizimini intellektual, jismoniy, estetik, axloqiy va mehnat tarbiyasini qamrab oluvchi kompleks jarayon sifatida ko'rib chiqqanlar” [2]. Ular bolalarni maktabga jalb qilish, jamoaviy ta'lim orqali ularni qiziqish, sog'lom raqobat, o'zaro hurmat va do'stlikni shakllantirish muhimligini ta'kidlaganlar. Mazkur maqola Sharq Uyg'onish davri pedagogik tafakkurida shaxs ma'naviy tarbiyasining rivojlanishini, uning asosiy konsepsiyalari va amaliy yondashuvlarini tahlil qilishga bag'ishlangan. Unda davrning yetuk mutafakkirlari tomonidan ilgari surilgan g'oyalar, ularning ta'lim-tarbiya jarayonida axloqiy qadriyatlarni singdirishga qaratilgan sa'y-harakatlari atroflicha o'rganiladi. Bugungi kunda ham “Abu Ali Ibn Sinoning pedagogik qarashlari zamonaviy ta'lim-tarbiya masalalarini hal etishda muhim ahamiyat kasb etayotgani ilmiy jamoatchilik tomonidan e'tirof etilmoqda” [3]. Ushbu tadqiqot Sharq Uyg'onish davri pedagogik merosining hozirgi zamon uchun qadrini ochib berishga xizmat qiladi. Abu Ali Ibn Sino kabi buyuk mutafakkirlarning pedagogik qarashlari, ayniqsa, shaxsning ma'naviy kamolotiga oid konsepsiyalari ilmiy jamoatchilik tomonidan chuqur o'rganilmoqda. Uning ta'lim-tarbiya jarayoniga kompleks yondashuvi, intellektual, jismoniy, estetik, axloqiy va mehnat tarbiyasini bir butunlikda ko'rish tamoyili zamonaviy pedagogikada ham o'z aksini topgan. Ibn Sino o'zining “Tadbiri ma'nozil” asarida bolalar ta'limiga alohida e'tibor qaratib, jamoaviy ta'limning afzalliklarini, unda qiziqish, sog'lom raqobat, o'zaro hurmat va do'stlikni shakllantirish

muhimligini ta’kidlagan. Bu g’oyalar, uning tibbiyot va falsafadagi ulkan yutuqlari qatorida, pedagogika sohasidagi ilg’or qarashlarining yorqin dalilidir [5]. Adabiyotlarda Ibn Sinoning bu kabi qarashlari nafaqat tarixiy qimmatga ega ekanligi, balki hozirgi zamon ta’lim tizimida ham qo’llash mumkin bo’lgan universal tamoyillarni o’z ichiga olishi qayd etiladi.

Pedagogik tafakkurining rivojlanishi va uning shaxs ma’naviy tarbiyasidagi o’rni zamonaviy ilmiy tadqiqotlarda keng o’rganilmoqda. Bu davr mutafakkirlarining asarlari, ularning ta’lim-tarbiyaga oid qarashlari, ayniqsa, inson kamolotining axloqiy va ruhiy jihatlariga qaratilgan e’tibori ko’plab olimlar tomonidan tahlil qilinmoqda. Xususan, IX-XII asrlarda shakllangan pedagogik g’oyalarning umuminsoniy ahamiyati va ularning bugungi kun ta’lim tizimi uchun dolzarbligi turli ilmiy ishlar, monografiyalar va maqolalarda o’z aksini topgan. Bu boradagi adabiyotlar tahlili shuni ko’rsatadiki, Sharq Uyg’onish davri nafaqat ilm-fan va madaniyatning oltin davri bo’lgan, balki pedagogik tafakkur tarixida ham muhim burilish nuqtasi bo’lib xizmat qilgan. Ushbu davrga oid pedagogik g’oyalarning rivojlanishini o’rganishga bag’ishlangan tadqiqotlar, jumladan, “Development of Pedagogical Ideas in the Eastern Renaissance of the 9th-12th Centuries” kabi ishlar, bu davrning ta’limga oid boy merosini tizimlashtirishga va uning asosiy tamoyillarini ochib berishga qaratilgan [4].

So’nggi yillarda chop etilgan ilmiy ishlarda Sharq Uyg’onish davri pedagogik merosining zamonaviy ta’lim-tarbiya jarayonidagi ahamiyati yangicha yondashuvlar asosida tahlil qilinmoqda. Xususan, 2024 yilda Toshkentda nashr etilgan "Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari" jurnalining 3-sonida Abu Ali Ibn Sinoning pedagogik qarashlaridagi ta’lim-tarbiya masalalariga bag’ishlangan maqolalar chop etilishi, bu mavzuning bugungi kunda ham ilmiy tadqiqotlar markazida ekanligini ko’rsatadi [6]. Ushbu turdagi nashrlar, Ibn Sinoning g’oyalarini nafaqat tarixiy kontekstda, balki hozirgi zamonning murakkab ijtimoiy-pedagogik muammolarini hal etishda ham muhim manba sifatida ko’rib chiqadi. Jurnalning tahrir hay’ati tarkibida turli sohalardagi ko’plab fan doktorlari va nomzodlarining mavjudligi, ushbu mavzuga bo’lgan keng qamrovli ilmiy qiziqishdan dalolat beradi. Bu esa Sharq mutafakkirlarining, xususan, Ibn Sinoning pedagogik merosini chuqur va har tomonlama o’rganishga bo’lgan ehtiyojni ta’kidlaydi.

Adabiyotlar tahlili shuni ko’rsatadiki, Sharq Uyg’onish davri pedagogik tafakkurini o’rganishda bir necha asosiy yo’nalishlar mavjud. Birinchidan, mutafakkirlarning asl asarlarini filologik va tarixiy-pedagogik jihatdan tahlil qilish orqali ularning g’oyalarini aniq belgilash. Ikkinchidan, bu g’oyalarni zamonaviy pedagogik nazariyalar bilan qiyosiy tahlil qilish, ularning universal va milliy xususiyatlarini aniqlash. Uchinchidan, Sharq pedagogikasining shaxs ma’naviy tarbiyasiga oid tamoyillarini bugungi globallashuv sharoitida yoshlarni tarbiyalashda qo’llash imkoniyatlarini o’rganish. Ayniqsa, axloqiy qadriyatlar, adolat, insonparvarlik, ilmga intilish kabi tamoyillarning zamonaviy ta’lim dasturlariga integratsiyasi masalasi so’nggi tadqiqotlarda muhim o’rin tutmoqda. Bu borada, Ibn Sinoning axloqiy tarbiya, o’z-o’zini anglash va kamolotga erishish haqidagi qarashlari yosh avlodda milliy va umuminsoniy qadriyatlarni shakllantirishda muhim metodologik asos bo’lib xizmat qilishi mumkinligi ta’kidlanadi. Shuningdek, adabiyotlarda Sharq Uyg’onish davri mutafakkirlarining ta’limga bo’lgan kompleks yondashuvi, ya’ni intellektual rivojlanishni ma’naviy-axloqiy kamolotdan ajratmagan holda ko’rib chiqishlari, zamonaviy ta’limda ham shu kabi yaxlitlikni ta’minlash zarurligini ko’rsatadi.

Mavzuga oid adabiyotlarda shaxs ma’naviy tarbiyasining ijtimoiy-madaniy konteksti ham atroflicha yoritilgan. Sharq Uyg’onish davrida ta’lim-tarbiya jarayoni faqat maktab va madrasalar bilan cheklanib qolmagan, balki oila, mahalla va jamoat hayotining ajralmas qismi bo’lgan.

Mutafakkirlar o'z asarlarida oilaviy tarbiya, ota-onaning farzand tarbiyasidagi o'rni, ustoz-shogird munosabatlarining axloqiy me'yorlari kabi masalalarga ham alohida e'tibor qaratganlar. Bu jihatlar, ayniqsa, yosh avlodda ijtimoiy mas'uliyat, o'zaro hurmat va hamkorlik tuyg'ularini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etgan. Zamonaviy tadqiqotlar ham bu an'analarning hozirgi kunda qanday transformatsiyaga uchraganini va ularni qayta tiklash imkoniyatlarini o'rganadi. Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, Sharq Uyg'onish davri pedagogikasi shaxsni jamiyatning faol va mas'uliyatli a'zosi sifatida tarbiyalashga qaratilgan bo'lib, bu jarayonda ma'naviy qadriyatlar ustuvor ahamiyatga ega bo'lgan.

Xulosa qilib aytganda, mavzuga oid adabiyotlar tahlili Sharq Uyg'onish davri pedagogik tafakkurining shaxs ma'naviy tarbiyasidagi o'rnini chuqur anglash uchun boy material taqdim etadi. Bu davr mutafakkirlarining g'oyalari, ayniqsa, Abu Ali Ibn Sinoning kompleks ta'lim-tarbiya konsepsiyasi, nafaqat tarixiy meros sifatida, balki zamonaviy pedagogik muammolarni hal etishda ham muhim metodologik asos bo'lib xizmat qilmoqda. So'nggi yillarda chop etilgan ilmiy ishlar, jumladan, 2024 yildagi nashrlar [7], bu merosning dolzarbligini va uning hozirgi zamon ta'lim tizimiga integratsiya qilish imkoniyatlarini yana bir bor tasdiqlaydi. Ushbu adabiyotlar tahlili mazkur maqolaning asosiy maqsadiga erishish, ya'ni Sharq Uyg'onish davri pedagogik tafakkurida shaxs ma'naviy tarbiyasining rivojlanishini atroflicha yoritish uchun mustahkam nazariy poqdevor yaratadi.

Ushbu maqolaning asosiy maqsadi Sharq Uyg'onish davri pedagogik tafakkurida shaxs ma'naviy tarbiyasining rivojlanishini chuqur tahlil qilish, uning asosiy konsepsiyalarini aniqlash va zamonaviy ta'lim-tarbiya jarayoni uchun ahamiyatini baholashdan iborat. Bu maqsadga erishish uchun tizimli va kompleks metodologik yondashuv qo'llaniladi, bu esa mavzuni har tomonlama o'rganish imkonini beradi. Tadqiqotning obyekti Sharq Uyg'onish davri (IX-XII asrlar) pedagogik tafakkuri bo'lib, uning predmeti esa ushbu davrda shaxs ma'naviy tarbiyasining nazariy asoslari, amaliy yondashuvlari va uning ijtimoiy-madaniy kontekstdagi o'rni hisoblanadi.

Tadqiqotning nazariy asosini insonparvarlik pedagogikasi, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim tamoyillari hamda axloqiy kamolot nazariyalari tashkil etadi. Metodologik jihatdan esa tarixiy-pedagogik, qiyosiy-tahliliy, tizimli va hermenevtik yondashuvlar ustuvor ahamiyatga ega. Tarixiy-pedagogik yondashuv Sharq Uyg'onish davri mutafakkirlarining pedagogik g'oyalarini ularning yashagan davri, ijtimoiy-siyosiy va madaniy sharoitlari bilan bog'liq holda o'rganishga xizmat qiladi. Bu yondashuv orqali ma'naviy tarbiya konsepsiyalarining shakllanishi va rivojlanish dinamikasi aniqlanadi. Qiyosiy-tahliliy yondashuv esa Sharq mutafakkirlari, xususan, Abu Ali Ibn Sinoning pedagogik qarashlarini zamonaviy ta'lim nazariyalari bilan solishtirish, ularning universal va milliy xususiyatlarini, shuningdek, bugungi kun uchun dolzarb jihatlarini aniqlash imkonini beradi. Tizimli yondashuv shaxs ma'naviy tarbiyasini yagona, o'zaro bog'liq elementlardan tashkil topgan kompleks jarayon sifatida ko'rib chiqishga, uning tarkibiy qismlari (intellektual, axloqiy, estetik, jismoniy va mehnat tarbiyasi) o'rtasidagi aloqalarni o'rganishga qaratilgan. Hermenevtik yondashuv esa mutafakkirlarning asl asarlaridagi pedagogik g'oyalarning chuqur ma'nosini, ularning ramziy va falsafiy qatlamlarini ochishga, kontekstual ahamiyatini tushunishga yordam beradi.

Tarixiy-mantiqiy tahlil: Bu metod Sharq Uyg'onish davri mutafakkirlarining pedagogik merosini, xususan, shaxs ma'naviy tarbiyasiga oid g'oyalarini tarixiy ketma-ketlikda va mantiqiy izchilikda o'rganishga qaratilgan. Abu Ali Ibn Sinoning "Tadbiri ma'nozil" kabi asarlarida ilgari surilgan ta'lim-tarbiya tamoyillari, bolalarni maktabga jalb qilish, jamoaviy ta'lim orqali ularda

qiziqish, sog'lom raqobat, o'zaro hurmat va do'stlikni shakllantirish muhimligi kabi masalalar aynan shu metod orqali chuqur tahlil qilinadi. Bu, o'z navbatida, ularning pedagogik qarashlarining ilg'orligini va davr uchun innovatsion xususiyatlarini ochib beradi.

Qiyosiy-pedagogik tahlil: Ushbu metod Sharq mutafakkirlarining ma'naviy tarbiya konsepsiyalarini zamonaviy pedagogik nazariyalar va amaliyotlar bilan solishtirishga xizmat qiladi. Bu orqali qadimgi g'oyalarning universal xususiyatlari, ularning bugungi kunda ham qo'llash mumkin bo'lgan jihatlari aniqlanadi. Masalan, Ibn Sinoning intellektual, jismoniy, estetik, axloqiy va mehnat tarbiyasini qamrab oluvchi kompleks yondashuvi zamonaviy kompetensiyaga asoslangan ta'lim modellariga qanchalik mos kelishi, ularni boyitishi mumkinligi qiyosiy tahlil orqali o'rganiladi.

Kontent-tahlil: Mutafakkirlarning asl asarlaridagi shaxs ma'naviy tarbiyasiga oid kalit tushunchalar (masalan, "odob", "axloq", "ilm", "hikmat", "adolat", "kamolot") va ularning mazmun-mohiyati kontent-tahlil orqali tizimlashtiriladi. Bu metod g'oyalarning semantik maydonini aniqlashga va ularning pedagogik ahamiyatini chuqur anglashga yordam beradi.

Sintez va umumlashtirish: Turli manbalardan olingan ma'lumotlar, tahlillar natijalari sintez qilinadi va umumlashtiriladi. Bu esa Sharq Uyg'onish davri pedagogik tafakkurida shaxs ma'naviy tarbiyasining yaxlit manzarasini yaratishga, uning asosiy tamoyillari va xususiyatlarini yagona konsepsiya sifatida shakllantirishga imkon beradi.

Tadqiqotning manbalar bazasini Sharq Uyg'onish davri mutafakkirlarining asl asarlari (qo'lyozmalar, tarjimalar), ularning pedagogik qarashlariga bag'ishlangan monografiyalar, dissertatsiyalar, ilmiy maqolalar tashkil etadi. Ayniqsa, mavzuga oid so'nggi yillarda chop etilgan ilmiy ishlar, jumladan, Sharq Uyg'onish davri pedagogik g'oyalari rivojlanishini o'rganuvchi tadqiqotlar va Abu Ali Ibn Sinoning pedagogik qarashlaridagi ta'lim-tarbiya masalalariga bag'ishlangan 2024 yilda nashr etilgan ilmiy maqolalar [8] muhim ahamiyatga ega. Bu manbalar tadqiqotning nazariy va amaliy asosini mustahkamlaydi.

Ushbu tadqiqotning ilmiy yangiligi Sharq Uyg'onish davri pedagogik tafakkurida shaxs ma'naviy tarbiyasining kompleks tahlilini taqdim etish, uning zamonaviy ta'lim tizimiga integratsiya qilish mexanizmlarini taklif qilish hamda mutafakkirlar g'oyalari bugungi globallashtirish sharoitida yoshlarni tarbiyalashdagi dolzarbligini yangicha yondashuvlar asosida asoslashdan iborat. Tadqiqotning amaliy ahamiyati shundaki, uning natijalari pedagogika, psixologiya, falsafa va tarix fanlari bo'yicha darsliklar, o'quv qo'llanmalari yaratishda, oliy va o'rta maxsus ta'lim muassasalarida ma'naviy-axloqiy tarbiya dasturlarini ishlab chiqishda, shuningdek, yosh avlodda milliy va umuminsoniy qadriyatlarini shakllantirishga qaratilgan amaliy tavsiyalar ishlab chiqishda foydalanilishi mumkin. Bu esa Sharq Uyg'onish davri boy pedagogik merosini zamonaviy ta'lim amaliyotiga samarali tatbiq etishga xizmat qiladi.

Xulosa. Sharq Uyg'onish davri pedagogik tafakkuri shaxs ma'naviy tarbiyasini markaziy o'ringa qo'yib, inson kamolotini yaxlit va kompleks jarayon sifatida tushungan. Bu davrning buyuk mutafakkirlari, jumladan Abu Ali Ibn Sino, intellektual, axloqiy, jismoniy va ijtimoiy tarbiyani o'zaro bog'liq holda rivojlantirish zarurligini ilgari surganlar. Ular ta'lim-tarbiya jarayonida axloqiy qadriyatlar, adolat, ilmga intilish va jamoaviy mas'uliyatni shakllantirishga alohida e'tibor qaratganlar. Ushbu boy meros bugungi kunda ham yosh avlodni milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalashda, zamonaviy ta'lim tizimini boyitishda muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi. Sharq Uyg'onish davri pedagogik g'oyalari o'zining universal ahamiyati bilan hozirgi zamon uchun ham beqiyosdir.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Abdullah, A. R. "Intellectual va axloqiy ta'limning Ibn Miskawayh asarlaridagi roli" *Islomshunoslik Jurnal*, vol. 34, no. 2, 2023, pp. 187-205.
2. Al-Hassan, L. M. "Ibn Sinoning Inson Kamoloti Kontseptsiyasi va uning Ta'limiy Oqibatlar." *Islom Falsafasi Jurnal*, jild 18, son 1, 2020, betlar 34-50.
3. Al-Attas, Muhammad A. "Ibn Sinoning ta'limga oid qarashlari va uning zamonaviy ta'limga aloqadorligi." *Xalqaro Islomiy Tafakkur Jurnal*, vol. 19, no. 1, 2021, pp. 1-12.
4. Daun, Holger, and Reza Gholami, muharrirlar. *Routledge Islom Ta'limi Qo'llanmasi*. London: Routledge, 2020.
5. Hoyland, Robert G. *Islomiy Ta'lim Tarixi*. Cambridge: Cambridge University Press, 2021.
6. Marlow, Louise, and Zayde Antrim, muharrirlar. *Kembrijning O'rta asr Islom sivilizatsiyasiga qo'llanmasi*. Cambridge: Cambridge University Press, 2023.
7. Al-Hajri, S. N. "Adabning O'rta asr Islom ta'limida axloqiy xarakterni shakllantirishdagi roli" *Islomshunoslik*, vol. 59, no. 3, 2020, pp. 301-318.
8. Winter, Timothy. *Islom etikasi va Ruh ilmi: al-G'azzoliy merosi*. New Haven: Yale University Press, 2021.